

PAJORIN KLÁRA**KERESZTES HADJÁRATOK
ÉS A HUMANIZMUS MEGJELENÉSE MAGYARORSZÁGON**

Klaniczay Tibor, a Mátyás-mítosz létrejöttét és mibenlétét elemző tanulmányában összegzésként szögezte le, hogy a magyar humanizmus „a török és huszitaellenes kereszties eszme jegyében, azzal összefonódva bontakozott ki, szoros kapcsolatban a pápaság politikájával, illetve a lassan-lassan humanista központtá átalakuló római udvarral”.¹ Ez a megállapítás, mely első pillanatra közhelynek látszik, a magyarországi humanizmus egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – mozgatójára és ismervére mutat rá, és még inkább érvényesnek mutatkozik akkor, ha a Mátyás-korit megelőző időszaknak, a humanizmus magyarországi előkészítésének és megjelenésének a történetét vizsgáljuk. Közismert, hogy a humanizmus az Alpokon túljutva igen korán megjelent Magyarországon.² Az alábbiakban arra szeretnék rámutatni, hogy az új ideológia és stílus Magyarországon azért is tudott korán gyökeret verni, mert nélkülözhetetlenül fontos eszközt jelentett a 15. század első felében a huszita eretnekség megszüntetéséért és a török visszaszorításáért folytatott harcban.

Köztudott, hogy az első rigómezei ütközettel (Kosovo Polje, 1389) új fejezet nyílt a Magyar Királyság történetében. Magyarország a török szomszédságába került, mely hadjáratokkal nyomult előre és portyázó beütésekkel folyamatosan támadta az ország határait. Nem járt sikerrel az 1396. évi hadjárat sem; a nikápolyi ütközetben a Luxemburgi Zsigmond magyar király vezette európai lovagsereg is vereséget szenvedett. Miután a konstanzi zsinaton máglyahalállal pusztult el Husz János, egy belső ellenség, a huszita eretnekség ellen is fel kellett venni a harcot, így Magyarország kétszeresen is „a kereszténység védőbástyájává” vált. Geopolitikai helyzete, továbbá védőszerpe és uralkodóinak politikai súlya miatt a 15. század első felében diplomáciai és kulturális kapcsolatai szorosabbá váltak, elsősorban a Szentszékkal és Itáliával, de más országokkal is.³ Így például Konstantinápolyval, a keleti császársággal, amely szövetségest keresett magának a hozzá hasonló mértékben veszélyeztetett Magyarország királyában, Zsigmond-

¹ KLANICZAY Tibor, *A keresztieshad eszméje és a Mátyás-mítosz* = Uő., *Hagyományok ébresztése*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1976, 190.

² RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A magyar humanizmus-kutatásról Schallaburg után* = „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 11–14.

³ Vö. KLANICZAY, *A keresztieshad eszméje és a Mátyás-mítosz*, i. m., 167–170.

ban. A sokoldalú, kiterjedt kapcsolatok nagy szerepet játszottak a humanista kultúra térhódításában.

A huszita eretnekek és a török elleni kétfrontos harcban Luxemburgi Zsigmond inkább a huszitákkal való leszámolásra összpontosított.⁴ Uralkodása alatt Magyarország Európának az egyik legfontosabb politikai centruma volt, ahol kiváló itáliai humanisták, diplomaták, fejedelmek éltek vagy jártak. Köztudott, hogy 1418-tól haláláig (1444) Magyarországon élt, és Budán talált otthonra a kiváló humanista, Pier Paolo Vergerio.⁵ Korábban a padovai uralkodóknak, a Carraráknak a híve volt, akiknek az örökösei, Verona uraihoz, a Della Scalához hasonlóan a velenceiek elől menekültek el hazájukból, és Zsigmond udvarában találtak menedéket. Verona örököse, Brunoro della Scala,⁶ a király tanácsosaként és diplomatájaként évtizedekig élt Zsigmond udvarában, s Padova ura, Marsilio da Carrara kb. egy évtizedig (1413 körül–1423) élvezte a magyar király vendégbarátságát.⁷ Az itáliai uralkodósarjak nem egyedül érkeztek, uralkodóhoz illő kisebb udvartartást tartottak, melyben nyilvánvalóan elsősorban itáliaiakkal vették körül magukat. Hűséges híveik közül egyesek Zsigmond szolgálatába álltak. Így például Ognibene della Scola (†1429) bölcsész- és jogdoktor, az említett Marsilio da Carrara féltestvérének a férje, aki 1418-tól 1426-ig Zsigmond tanácsosaként működött. Korábban Vergeriónak volt a levelezőtársa, a tudomány érdemes humanistaként tartja őt számon.⁸ Vergerio a Carrarák mellett kezdte irodalmi pályafutását, és az említett Marsilio fivérének, Ubertino da Carrarának (†1407)⁹ ajánlotta *De ingenuis moribus et liberalibus adolescentiae studiis* című művét, az első humanista nevelési traktátust. Ismeretes, hogy a Carrarák és Vergerio Petrarca leghűségesebb hívei voltak. A költő élete végén két évet a

⁴ František KAVKA, *Bemerkungen zur Rolle des Hussitentums in Sigismunds europäischer Politik = Sigismund von Luxemburg: Kaiser und König im Mitteleuropa, 1387–1437*, Hrsg. Josef MACEK, Ernő MAROSI, Ferdinand SEIBT, Warendorf, Fahlbusch, 1994 (Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, 5), 89–90.

⁵ Florio BÀNFI, *Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria*, Archivio di scienze, lettere ed arti della Società Italo–Ungherese Mattia Corvino, Supplemento a Corvina Rassegna Italo–Ungherese, I(1939), fasc. 1, pp. 1–3; fasc. 2, pp. 17–29; 2(1940), fasc. 1, pp. 1–30; HUSZTI József, *Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei*, FK, I(1955), 521–533; PAJORIN Klára, *A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai = Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437: Tanulmányok*, szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde, Bp., Művészettörténeti Kutatócsoport, 1987, 193–211; KISÉRI Zsuzsanna, *Vergerio és Luxemburgi Zsigmond = Sigismundus rex et imperator: Művészet és kultúra Zsigmond király korában*, szerk. TAKÁCS Imre, Bp., Szépművészeti Múzeum–Luxemburg, Musée National d’histoire et d’art, Philipp von Zabern, 2006, 292–294.

⁶ A. A. STRNAD, *Della Scala, Brunoro = Dizionario Biografico degli Italiani* (a továbbiakban: *DBI*), vol. 37, 389–393; MÁLYUSZ Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387–1437*, Bp., Gondolat, 1984, 67, 77, 95, 128; PAJORIN, *A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai, i. m.*, 195–196; Gisella BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, 1410–1437*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1995 (Europäische Hochschulschriften, Reihe 3, Serie 3, Bd. 620), 203–208.

⁷ M. C. Ganguzza BILLANOVICH, *Carrara, Marsilio da = DBI, i. m.*, vol. 20, 693–695; MÁLYUSZ, *Zsigmond király uralma Magyarországon, i. m.*, 67, 95, 128, 232; PAJORIN, *A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai, i. m.*, 194–196; BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, i. m.*, 219–220.

⁸ Pier Paolo VERGERIO, *Epistolario*, a cura di Leonardo SMITH, Roma, Tipografia del Senato, 1934 (Fonti per la storia d’Italia, Epistolari, secolo XIV–XVI), 207–208; BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, i. m.*, 225–228.

⁹ BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, i. m.*, 219.

padovai Carrara-udvarban töltött, az uralkodó, Francesco Carrara meghívására. Vendégül látója kegyeivel halmozta el Petrarcat, így például ő adományozta neki Arquát, ahol a költő haláláig idilli békében élt és dolgozott. Vergerio a Carrarákhoz hasonlóan tisztelte Petrarcat, mint tudjuk, még Itáliában ő adta ki Petrarca hagyatékából a költő eposzát, az *Africát*. Zsigmond udvarában tehát valóságos kis kolónia jött létre Petrarcanak azokból a híveiből, akik a költő örökségét leginkább a magukénak vallhatták.

Jól ismert a firenzei Scolari család magyarországi karrierje. Teljesen meggyökeresedett, szinte magyarrá vált Ozorai Pipo (Filippo, Scolari Pipo Spano)¹⁰ temesi ispán, Zsigmond legkiválóbb hadvezére, aki harcolt a husziták ellen, és a török fölött is több győzelmet aratott. Nemcsak a hadviselésben tüntette ki magát, diplomataként is működött. 1410-ben ő eszközölte ki a pápánál az óbudai egyetem felállítását. Sok olasz rokonának, ismerősének szerzett állást Magyarországon, maga Coluccio Salutati biztatta őt levélben honfitársai támogatására.¹¹ Pipo a rokonai számára szerezte meg a váradi püspökséget (Andrea Scolari, 1409–1426;¹² Giovanni Milanese, 1426–1427),¹³ majd a kalocsai érseki széket (Cormano Scolari, 1420–1422;¹⁴ Giovanni Buondelmonti, 1424–1428),¹⁵ és ő hívta meg 1409-ben Magyarországra Manetto Ammannatinit (1348–1449) is, „a kövér fafaragó művészt” (il grasso legnaiuolo), aki korábban Firenzében Brunelleschi tanítványa volt. A művész Zsigmond familiárisaként dolgozott, és a budai udvar egyik legbefolyásosabb személyévé vált.¹⁶ A király, valamint egyházi és világi előkelőségek megbízásából haláláig Magyarországon élt és alkotott.

¹⁰ ENGEL Pál, *Ozorai Pipó temesi ispán = Művészet Zsigmond király korában, i. m.*, 432–434; Uő., *Ozorai Pipo = Ozorai Pipo emlékezete*, szerk. VADAS Ferenc, Szekszárd, Múzeumi Füzetek, 1987, 53–88; FRANCO CARDINI, *Pippo Spano nell'Ungheria umanistica = Italia e Ungheria all'epoca dell'Umanesimo corviniano*, a cura di Sante GRACIOTTI, Cesare VASOLI, Firenze, Olschki, 1994 (Civiltà Veneziana, Studi, 45), 37–50; BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, i. m.*, 181–185; GISELLA NEMETH, *Filippo Scolari: Un esempio di condottiero e mecenate alla corte di Sigismondo di Lussemburgo = Hungarica varietas: Mediatori culturali tra Italia e Ungheria*, a cura di Adriano PAPO, Gisella NEMETH, Udine, Laguna, 2002, 87–92; ARMANDO NUZZO, *Coluccio Salutati e l'Ungheria*, *Verbum*, 7(2005), 352–355.

¹¹ Vö. „Nunc autem memor esto concivium tuorum qui post gratiam regiam te solum habent in illis partibus protectorem. Illis consulas, illos iuves, illos obnoxios non dimittas iniurie, nec rogari velis sed coneris cuncta rogamina prevenire” (Salutati 1405. július 5-i levele publikálva: ARMANDO NUZZO, *Coluccio Salutati e l'Ungheria, i. m.*, 359).

¹² Vö. BALOGH Jolán, *Andrea Scolari váradi püspök mecénási tevékenysége*, *Archaeológiai Értesítő*, 40(1923–1926), 173–188.

¹³ ENGEL, *Ozorai Pipó temesi ispán, i. m.*, 433.

¹⁴ G. RILL, *Buondelmonti, Giovanni = DBI, i. m.*, vol. 15, 209.

¹⁵ Uő., 209–211.

¹⁶ *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, Hrsg. U. THIEME, F. BECHER, I, Leipzig, Engelmann, 1907, 416; *Allgemeines Künstler-Lexikon*, III, München–Leipzig, 1992, 258; L. A. MAGGIOROTTI, F. BANFI, *Le fortificazioni di Buda e di Pest e gli architetti militari italiani*, Roma, Istituto di Architettura Militare Museo del Genio, é. n. (1934?), 46–48; BEINHOFF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, i. m.*, 178–180; NEMETH, *Filippo Scolari, i. m.*, 88, 91.

Branda Castiglione (1360–1443)¹⁷ kardinális, szentszéki diplomata magyarországi tevékenysége leginkább a huszita eretnokség megszüntetésére irányult.¹⁸ A humanizmus-pártoló főpap otthonosan mozgott Budán, ahol palotát is építtetett.¹⁹ Két kiváló itáliai értelmiségi Magyarországra érkezésében volt szerepe. Köztudott, hogy támogattja, Masolino Panicale egy ideig Magyarországon élt és alkotott.²⁰ 1424-ben a kardinális titkáráként érkezett először Magyarországra Giuliano Cesarini, a későbbi kardinális, aki két évtizeddel később a török elleni hadjáratban vett részt, és Várnánál halt hősi halált.²¹ Budán alakult ki a fiatal Cesarini barátsága Francesco Filelfóval, a híres humanistával, aki 1424-ben VIII. (Palaiologosz) János görög császár követeként hónapokat töltött Zsigmond udvarában. Nem sokkal Filelfo után, ugyanabban az évben, maga a görög császár is megérkezett Budára.²² Segítséget kért Zsigmondtól a török ellen, amire égető szüksége volt, 1422-ben ugyanis II. Murad szultán hónapokig ostromolta és megkísérelte bevenni Konstantinápolyt.²³

A humanisták felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak Zsigmondnak, elsősorban külpolitikájában. A humanista műveltség és retorikai képzettség a husziták elleni harcban fontos szerepet játszott. Vergerio például huszita politikájában komoly segítséget nyújtott urának. Ellentétben a pápa által küldött legátussal, Giovanni Dominici (azaz Giovanni di Dominici Banchini)²⁴ kardinálissal, aki nyílt humanizmus-ellenességéről volt ismert, s arrogáns magatartásával, kegyetlen vakhitével szította a husziták elkeseredett haragját. Ismeretes, hogy Banchini 1419-ben Magyarországon halt meg, és a budai Szent Pál templomban temették el.²⁵ Zsigmond 1419 végétől 1421 tavaszáig Csehországban tartózkodott, ahol bátyja, IV. Vencel halála után a huszitáktól rámért sorozatos csapások mellett vette át cseh trónját. Brunoro della Scala, továbbá teológusok, jogtudósok, főurak és főpapok mellett vele volt Vergerio is,²⁶ akiről maguk a husziták is elismerően nyilat-

¹⁷ D. GIRGENSOHN, *Castiglione, Branda da* = *DBI, i. m.*, vol. 22, 69–75. – Magyarországi munkásságáról lásd VAYER Lajos, *Masolino és Róma*, Bp., Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962, 49–74; Tino FOFFANO, *Rapporti tra Italia e Ungheria in occasione delle legazioni del Cardinale Branda Castiglioni (1350–1443) = Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, a cura di Vittore BRANCA, Firenze, Olschki, 1973 (Civiltà Veneziana, Studi, 28), 67–78.

¹⁸ BEINHOF, *Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds, i. m.*, 121.

¹⁹ „In opido Bude Regni Vngarie pariter palatium edificauit” (Johannes de Olomnos [= Olomouc]). Lásd P. BANDIOLI, *La ricognizione della salma del cardinale Branda Castiglioni e la scoperta d’una sua biografia*, *Aevum*, 9(1935), idézi VAYER, *Masolino és Róma, i. m.*, 51.

²⁰ VAYER, *Masolino és Róma, i. m.*, passim.

²¹ A. A. STRNAD–K. WALSH, *Cesarini, Giuliano* = *DBI, i. m.*, vol. 24, 189.

²² Vö. P. VITI, *Filelfo, Francesco* = *DBI, i. m.*, vol. 47, 614.

²³ Steven RUNCIMAN, *Gli ultimi giorni di Costantinopoli (The Fall of Constantinople, 1453)*, trad. Maria Luisa ROTONDI DI LUIGI, Cesale Monferrato, Piemme, 1997, 64; BAÁN István, *Zsigmond és Bizánc kapcsolatai = Sigismundus rex et imperator, i. m.*, 441.

²⁴ Johann von ASCHBACH, *Geschichte Kaiser Sigismunds*, I–IV, Hamburg, 1838–1845, III, 6–9; VAYER, *Masolino és Róma, i. m.*, 130–131; G. CRACCO, *Banchini, Giovanni di Domenici* = *DBI, i. m.*, vol. 5, 657–664.

²⁵ CRACCO, *Banchini, i. m.*, 664.

²⁶ „... presentibus ... Guilhelmino de Prata, Brunoro de la Scala Veronae, nec non venerabilibus dominis Ladislao regie maiestatis Hungarie vicecancellario, Benedicto preposito Albensi, ap. Sedis protonotario, ac egregiis magistro Petro Paulo de Vergeriis de Iustinopoli utriusque iuris, Martino Talayero sacre theologie,

koztak. A prágai husziták nem tudták eldönteni, vajon „tudósabb vagy ékesszólóbb-e”,²⁷ mikor Zsigmond tudósainak nevében véleményt mondott articulusaikról. A négy cikkelyből hármát vita nélkül elfogadott, de a fennmaradót sem utasította el teljesen, hanem megmagyarázta, hogy a huszitáknak miben van, és miben nincs igazuk.²⁸ Szavai után a jelenlevők a békeesség reményében örülni kezdtek, és ájtatosan kezdték dicsérni Istent.²⁹ Vergerio beszédében és személyében a humanista tolerancia, gondolkodásmód és nem utolsósorban a humanista retorika aratott diadalt.

1440-ben, mint köztudott, a lengyel I. Ulászlót (lengyel királyként III. Ulászló) választották magyar királlyá, elsősorban azért, hogy a két ország haderejével megindítsa a török visszaszorítására irányuló nagy kereszties hadjáratot. Míg Zsigmond király a török és a husziták elleni kétfrontos harcában az utóbbiak leverésével foglalkozott inkább, I. Ulászló uralkodása, majd Hunyadi János kormányzósága idején a török kérdés megoldását tűzték ki célul. A török elleni hadjáratok szervezése idején a nemzetközi kapcsolatok szorosabbá váltak, és ez a kultúra területén is éreztette hatását. A Szenszék legátusai és a hadjáratok elkezdésére buzdító olasz humanisták mind tartalmi, mind módszertani szempontból új argumentumokkal ismertették meg a magyarokat a török elleni harchoz.

Vergeriónak a budai Várnegyed középpontjában állt a háza, mely az 1440-es évek elején valóságos nemzetközi fórum volt, ahol symposionokat és irodalmi versenyeket tartottak. Ismeretes, hogy Ulászló udvarával és kancelláriájával lengyel litterátorok is érkeztek Budára, akik látogatták Vergerio házát. A görög Filippo Podacataro mellett olaszok, magyarok, horvátok is vendégeskedtek a humanistánál.³⁰ Vergerio Budán kelt végrendeletében Cesarini kardinálist és Manetto Ammannatinit jelölte ki testamentuma végrehajtóivá,³¹ akik feltehetően Vergerióhoz a legközelebb álltak, és így gyakran látogathatták. Cesarinit, aki – mint említettük – már 1424-ben járt Budán, 1443-ban V. Miklós pápa küldte legátusként Bécsbe és Magyarországra a török elleni hadjárat szervezése és támogatása céljából. Feltételeztük, hogy a Budán rendezett symposionok egyik résztvevője, Ioannes de Gara, akiről Callimachus Experiens tudósít, Vergerio barátja, Ioannes de Dominis váradi püspök volt. Az összejöveteleken valószínűleg Vitéz János is részt vett, aki de Dominis püspöksége idején Váradon volt prépost, és Budán 1442-ig I. Ulászló magyar kancelláriájában főjegyzőjeként dolgozott.³²

Nicolao Cisselmeyster decretorum et Jacobo de Spinolis similiter decretorum doctoribus...” (VERGERIO, *Epistolario*, i. m., 461).

²⁷ „...nescimus si doctior an eloquentior” (a prágai husziták 1421. február 8-i iratából, *uo.*, 462).

²⁸ Lásd *uo.*

²⁹ „Quibus auditis, mox quasi singuli vultum et animum in gaudia et ob spem beatae tranquillitatis laxaverunt, et in verba laudes Dei devotius eruperunt” (*uo.*, 462).

³⁰ Bővebben lásd Klára PAJORIN, *Alcuni rapporti personali di Pier Paolo Vergerio = L'Umanesimo latino in Ungheria*, a cura di Adriano PAPO, Gizella NEMETH PAPO, Bp., Istituto Italiano di Cultura, 2005, 45–50.

³¹ *Uo.*, 47.

³² PAJORIN Klára, *Vitéz János műveltsége*, ItK, 108(2004), 538–540.

Vitéz János³³ volt az első literátus Magyarországon, aki megfogalmazta, hogy hazájában kevés a „kiművelt emberfő”, parlagias az irodalmi műveltség. Korszerű irodalmi képzettséget, vagyis professzionista humanista műveltséget, amelyre vágyott, akkortájt még csak Itáliában lehetett szerezni. Tudjuk, hogy Vergerio és de Dominis 1444. évi halála után, 1445 tájt Vitéz érett fővel, királyi főjegyzői múlttal, görög és latin tanulás céljából Itáliába indult, ahová nem sikerült eljutnia.³⁴ Nem sokkal később Hunyadi János, aki 1446-tól a kiskorú V. László király helyett kormányzóként vezette az országot, a nemzetközi levelezését bízta rá. Vitéz János abban az időben már ismert irodalmár volt. Erről tanúskodik az a tény, hogy egy bizonyos Pál, I. Ulászló király magyar kancelláriájának egykori jegyzője, 1445 körül azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy gyűjtse össze és küldje el neki leveleit.³⁵

A magas színvonalú levelek iránti érdeklődésben lehetett némi része Enea Silvio Piccolomininak is, aki akkor III. Frigyes kancelláriájában dolgozott. A várnai ütközet után az olasz humanista egy levélben irodalmi ismereteinek hiányosságai és latin nyelvtudásának elégtelen volta miatt komoly bírálatban részesítette Zsófia lengyel királyné kancellárját. Alaposan végigelemezte a lengyel kancellár hozzá eljutott levelét, és szóvá tette annak összes hibáját.³⁶ Mint írta, a levélíró annyira sem alkalmas a kancellári hivatalra, mint egy disznó a trónra.³⁷ Piccolomini kritikái nem maradtak hatástalanok, úgy tűnik, hogy a magyarok is megszívték őket. A humanista ugyanis a királyné kancellárjának azt a levelét szedte ízekre, melyben a levélíró Magyarország prelátusainak és főurainak válaszolt, akik korábban arról érdeklődtek a királynénál, hogy I. Ulászló a várnai csatából megmenekült-e, és ha igen, hol tartózkodik. Ahogy eljutott III. Frigyes kancelláriájába és Piccolominihoz a magyaroknak írt levél, ugyanúgy Piccolomini feddő levele is eljuthatott Budára. 1446-ban Hunyadi választották Magyarország kormányzójává, és az említett Pál főjegyzőként az ő kancelláriájába került. Továbbra sem mondott le arról, hogy tanuljon Vitéz leveleiből, új munkahelyén ugyanis megismételte Vitéznél korábbi kérését.³⁸

Vitéz leveleskönyvét – mint ismeretes – 1445 és 1451 között írt levelekből, 1451-ben állították össze, a legutolsó levelet 1451. december 15-én keltezték. A következő évben

³³ FRAKNÓI Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete*, Bp., 1879; BORONKAI Iván, *Vitéz János, „a magyar humanizmus atyja” = VITÉZ János Levelei és politikai beszédei*, szerk., ford. BORONKAI Iván, BELLUS Ibolya, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 5–30; SZAKÁLY Ferenc, *Vitéz János, a politikus és államférfi (Pályavázlat – kérdőjelekkel) = Vitéz János emlékkönyv*, Esztergom, Balassa Bálint Társaság, 1990 (Esztergom Évlapjai – Annales Strigonienses, 1990), 9–38; KUBINYI András, *Vitéz János a jó humanista és a rossz politikus = A magyar történelem vitatott személyiségei*, Bp., Kossuth Kiadó, 7–30; RITÓÓKNÉ, *A magyar humanizmus-kutatásról Schallaburg után*, i. m., 11–14; PAJORIN, *Vitéz János műveltsége*, i. m., 533–540.

³⁴ FRAKNÓI Vilmos, *Vitéz János élete*, i. m., 19–20; vö. Iohannes VITÉZ de Zredna, *Opera quae supersunt*, ed. Iván BORONKAI, Bp., Akadémiai Kiadó, 1980, 60–61.

³⁵ Vö. VITÉZ, *Opera quae supersunt*, i. m., 28 (20–26), 29 (1–6).

³⁶ *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, 1. Abt., *Briefe aus der Laienzeit (1431–1445)*, 1. Bd., *Privatbriefe*, Hrsg. Rudolf WOLKAN, Wien, Hölder, 1909 (Fontes rerum Austriacarum, 2, 61), 508–522.

³⁷ „...at tu consulere rectius debebas tam regine quam tibi nec eo te fungi officio decebat, cui tam aptus es quam selle gestende porcus” (uo., 509).

³⁸ VITÉZ, *Opera quae supersunt*, i. m., 43–46.

– V. László uralomra jutásával – befejeződött Hunyadi kormányzósága, egyszersmind a levélgyűjtemény is lezárult. Ivanich Pál, Vitéz váradi papja, az episztolárium összeállítója elő- és utószóval, valamint jegyzetekkel látta el a gyűjteményt. A kötet abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy leginkább egy későbbi „kritikai” kiadáshoz hasonlít. Ivanich tárgyi kommentárokat fűzött hozzá, a régies szavak értelmét korszerű szinonimákkal világította meg, feltüntette az antik locusokat stb., vagyis a skolasztikus iskolázottságú Vitéz leveleit a humanista műveltségűek szempontjai szerint magyarázta.

A *Leveleskönyv*ben az első levél egy V. Miklós pápának szóló tudósítás az 1444. évi várnai vereségről, a többi levél nagy része pedig Hunyadi törökellenes diplomáciáját reprezentálja. Figyelemre méltóak az 1448. évi hadjárat szervezésének lázában írt levelek, melyek az Alpokon túli törökellenes irodalom korai példáit jelentik. Ezek közül irodalmi értékei révén kiemelkedik az V. Miklós pápához írt episztola.³⁹ Korábban két törökellenes adhortáció érkezett Magyarországra. Az elsőt 1444. november 5-én (öt nappal a várnai csata előtt) Francesco Filelfo írta I. Ulászló király számára,⁴⁰ aki – mint köztudott – a várnai csatamezőn halt hősi halált. 1448-ban Poggio Bracciolini küldött a Filelfőéhoz hasonló műfajú episztolát Hunyadi János kormányzónak.⁴¹ Ez a két adhortáció, valamint Vitéz törökellenes levelei korábbiak Biondo Flaviónak és Enea Silvio Piccolomininak a Konstantinápoly eleste (1453) körül írt műveinél, melyektől a turcica műfaj születését számítják.⁴² Vitéznek tehát az irodalmi episztola magyarországi meghonosítása mellett fontos szerepe volt a törökellenes irodalom Alpokon túli létrejöttében is. Mint korábban, természetesen 1453-ban is hallatta hangját. Konstantinápoly eleste előtt V. László király nevében írt levelet, melyben figyelmeztette a pápát a végveszélyre és kérte őt, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt a görögök megmentéséért.⁴³

A levél mellett a másik fontos irodalmi műfaj a szónoki beszéd, a magyarországi humanista prózát 1472-ig ez a két műfaj jellemzi. Hiányzik a humanizmus egyik legjellegzetesebb műfaja, a dialógus, valamint a morális témájú értekezés. Az orációt is a törökellenes tematika uralja, ami már önmagában is mutatja a magyar humanisták helyzetét. Az újkori szónoki beszédet ugyancsak Vitéz János honosította meg Magyarországon. Az általunk ismert első, nemzetközi fórumon tartott orációját 1452 végén Wiener Neustadtban V. László király előtt tartotta. A magyar rendek nevében elmondott beszédben abból az alkalomból köszöntötte a gyermekkirályt, hogy megszabadulva III. Frigyes fogságából, elindulhatott Magyarországra elfoglalni trónját. A következő év elején egy szónoklatban arra buzdította III. Frigyes, hogy adja vissza a magyar koronát, és fejezze be a Magyarországot elleni háborúskodást. Ebben az időben ismerhette meg Vitéz személyesen

³⁹ Uo., 90–94. A levél irodalmi értékeiről lásd BORONKAI Iván, *Vitéz János és az ókori klasszikusok* = *Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975, 226–228; Uő., *Vitéz János, a „magyar humanizmus atyja”*, i. m., 22–27.

⁴⁰ FRANCISCUS PHILELPHUS, *Epistolarum familiarum libri XXXVI*, Venetiis, Ioannes et Gregorius de Gregoriis, 1502, 37r–38r.

⁴¹ POGGIO BRACCIOLINI, *Lettere*, III, a cura di Helene HARTH, Firenze, Olschki, 1987, 65–68.

⁴² Vö. JOHANNES HELMRATH, *Pius II. und die Türken* = *Europa und die Türken in der Renaissance*, Hrsg. Bodo GUTHMÜLLER, Wilhelm KÜHLMANN, Tübingen, Niemeyer, 2000, 84.

⁴³ VITÉZ, *Opera quae supersunt*, i. m., 176–177.

és közléről Enea Silvio Piccolominit. A frankfurti birodalmi gyűlésen (1454), ahol Vitéz is szónoki beszédet mondott, kapcsolatuk szorosabbá vált. Piccolomininak tíz olyan levele maradt fenn, melyet 1453 augusztusa és 1457 között írt Vitéznek. A Piccolomininak írt Vitéz-leveleket nem ismerjük, csak azok maradtak fenn, melyeket később, Mátyás kancellárjaként királya nevében küldött el régi barátjának, II. Pius pápának.

Ismeretes, hogy Piccolomini jeles irodalmárnak tartotta Vitézt. Közös fellépéseik során szóban is kifejezte, hogy nagyra értékeli magyar kollégája retorikai teljesítményeit. Ezzel nem volt egyedül: Közép-Európában nemcsak Piccolomini orációit, hanem Vitéz bécsújhelyi beszédét is másolták, elemezték,⁴⁴ s feltehetően mintának is használták. Piccolomini a magyarok közül irodalmárként Vitézt becsülte a legtöbbször. „Ex Hungaris – olvassuk *Europa* című művében –, qui studia humanitatis secuti aevo nostro claruerunt, duos novimus, Ioannem episcopum Varadiensem, qui regni cancellariam obtinuit, et alterum Ioannem eius ex sorore nepotem, qui sub Guarino Veronensi Graecas ac Latinas literas didicit...”⁴⁵ – vagyis Vitézt és Janus Pannoniust. Annak ellenére, hogy nem volt a humanizmus normáinak megfelelő a képzettsége, Piccolomini szerint tehát Vitéz kiváló volt a studia humanitatis követésében. Piccolomini egy másik művében, a Beccadelli művéhez írt kommentárjaiban, ahol megörökítette Vitéz egyik szellemes mondását, egyenesen azt olvassuk, hogy a viselkedés eleganciáját és írói tudományát tekintve a váradi püspök mindenkit fölülmúl Magyarországon („Ioannes Varadiensis episcopus regnique Hungariae cancellarius tam morum elegantia quam literarum scientia regnicolarum nulli secundus...”).⁴⁶ Soraiból úgy látszik, hogy Piccolomini Janus Pannoniusnál is többre becsülte Vitézt. A költőt jól ismerte; 1455-ben Wiener Neustadtban személyesen találkoztak, verses levélváltásuk Martialis könyve kapcsán e találkozó után történt. Ha nem is Janus, de a nagy olasz humanista miatt, ez a kis versgyűjtemény két kiváló olasz tudósra is felkeltette az érdeklődését. Scevola Mariotti, aki nagy filológiai akribiával elemezte ezt a – mint Guido Martellotti írta – „kivételesen elegáns” („di rara eleganza”) levelezést, meggyőző módon bizonyította, hogy Janus jobb költő volt, mint Piccolomini.⁴⁷

Januson kívül Piccolomini más, Itáliában képzett magyar humanistákat is ismert. 1453-ban Vitéz pártfogoltja, Nicolaus Barius (Bánfalvi Miklós, †1459) folyamodott hozzá egy levélben. Bánfalvi Padovában jogot végzett, 1450-ben tért vissza Magyarországra. 1452-ben Wiener Neustadtban, mint Vitéz, ő is szónoklattal üdvözölte V. Lászlót, majd 1454-ben a frankfurti birodalmi gyűlésen tartott egy törökellenes orációt (ez

⁴⁴ Vö. *uo.*, 268–269.

⁴⁵ Aeneas Sylvius PICCOLOMINEUS, *Opera quae extant omnia*, Basileae, off. Henricpetrina, 1571, 392.

⁴⁶ *Uo.*, 486. – A szöveg így folytatódik: „Cum praefecturas urbium de prouinciarum ad nouos et incognitos deferri homines animadueterat. Post annum, inquit, uidebimus, bonane fuerit electio, quod si mihi fides fuerit, probatos ad haec munera, quam probandos potius asumam.” (*Uo.*, 486.)

⁴⁷ Scevola MARIOTTI, *La corrispondenza poetica fra Giano Pannonio ed Enea Silvio Piccolomini = Umanesimo e Rinascimento: Studi offerti a Paul Oskar Kristeller*, Firenze, Olschki, 1980 (Biblioteca di «Lettere Italiane», Studi e testi, 24), 45–56. – Guido MARTELOTTI véleményét (Recensione a F. R. HAUSMANN, *Martial in Italien*, Ann. d. Scuola Norm. Sup. di Pisa, s. III/7[1977], 1562) idézi MARIOTTI, *i. m.*, 45.

azonban nem maradt fenn).⁴⁸ Piccolomini 1455-ben Vitéznek egy másik támogatójával, a Guarinónál tanult Georgius Polycarpusszal (Kosztolányi György) is kapcsolatba került, akinek a „humanitas”-át és „eruditio”-ját dicsérte.⁴⁹ Polycarpus később, a mantovai kongresszus befejezése után Sienában Mátyás követeként mondott beszédet II. Pius előtt, majd 1461-ben a nürnbergi birodalmi gyűlésen sürgette az európai népek közös fellépését a török ellen.⁵⁰ Vitéz védenca volt Hangácsi Albert is,⁵¹ aki a mantovai kongresszuson mondott Mátyás követeként törökellenes beszédet.⁵² Piccolomininak tehát bőven volt összehasonlítási alapja ahhoz, hogy megfogalmazza Vitéz irodalmi műveltségéről szóló véleményét.

Felmerül a kérdés: honnan szerezte Vitéz kivételes litterarum scientiáját? Valószínűleg onnan, ahonnan Piccolomini támogatója és III. Frigyes kancellárja, Schlick Gáspár szerezte a magáét. Schlick éppoly idegenül mozgott, és éppoly friss jövevény volt Frigyes udvarában, mint Piccolomini; korábban Luxemburgi Zsigmond birodalmi kancellárja volt, majd 1439-ig Habsburg Albert német-római királyi kancelláriáját vezette Budán. Piccolomini, mint írja, „rem miram et relatu dignam”⁵³ figyelt meg III. Frigyes udvarában. Barátját, Giovanni Campisiót 1444-ben arról tudósítja, hogy a németeknél, a császár előtt olyan szónoklatokat hallott, amilyenek az ókori Rómában hangozhattak el. Leír egy császár előtti vitát, melyben Johannes Bavarus kardinális és testvére, Heinrich nevében Schlick emelt szót a freisingi püspökség birtoklásáért. Piccolomini a következőket írta Schlick és ellenfele szónoki teljesítményéről: „Petit uterque castrorum possessionem, que in dominiis Austrie sunt. Johannes pro se dicit et inter orandum lacrimas miscet. Heinrici causam cancellarius suscipit absentemque fratrem tuetur. Visus sum apud Argolica naves Ajacem atque Ulixem contententes videre. Si affuisses, Johannem Ajaci, Ulixi cancellarium adequasses. Haud dissimiles orationes fuere, nisi quod he teutunice, illas Ovidius latinis fecit, quas constat grecas fuisse. Mira cancellarii fuit oratio et longe ornatior, quam ex viro Ciceronis et Quintiliani inscio expectari deberet. Sed agnosco, naturam illi favisse, tum usum, quem cum Sigismundo et Alberto cesaribus habuit, nature dotes juvisse. Fuit enim illorum cancellarius *multosque viros orare causam coram illis vidit, quos nunc imitatus est.*”⁵⁴ Feltehető, hogy az imitáció Vitéz szónoki és írói képességeinek kibontakozásában is nagy szerepet játszott. Ugyanazokat az uralkodókat szolgálta Magyarországon, mint Piccolomini barátja, Frigyes kancellárja, azzal a különbséggel, hogy Schlick a birodalmi, ő pedig a magyar kancelláriában működött. Zsigmond és veje, Albert udvarában ugyanazokkal a kiválóságokkal találkozott,

⁴⁸ Nicolaus BARIUS, Georgius POLYCARPUS de Kostolan, et alii, *Reliquiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1932, III–IV, 1–3.

⁴⁹ *Uo.*, IV–V, 6–13.

⁵⁰ Lásd *uo.*, 7–12.

⁵¹ FRAKNÓI Vilmos, *Mátyás király magyar diplomatái*, 4. közlemény, *Hangácsi Albert*, Száz, 1898, 481–493.

⁵² Kézirata: Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Ottob. Lat. 905, 31r–34v.

⁵³ *Der Briefwechsel des Aeneas Silvius Piccolomini*, i. m., 338.

⁵⁴ *Uo.*, 338. (Kiemelés tőlem – P. K.)

ugyanazokat a beszédeket hallgatta, mint Schlick, és ugyanazokat a mintákat kellett hogy kövesse.

Vitéz nagy írói tehetséggel rendelkezett, és jól megtanulta az ars dictandit, a középkori retorikát, amelynek az alapelvei nem sokban különböztek a humanistákéitól. Emellett autodidakta módon tanult, egész életében képezte magát. Mesterei ókori latin szerzők és a humanisták voltak. Bár szövegegyezések nincsenek köztük, Poggio 1448. évi, Hunyadinak írt, említett adhortációja is hatással lehetett Vitéz török elleni leveleire, s lehetséges, hogy Filelfo I. Ulászlónak írt episztolája sem volt ismeretlen előtte. Minden bizonynyal hallotta Magyarországon a nagy hatású szónok, Giuliano Cesarini kardinális beszédeit, de tanulhatott Guarino volt tanítványától, Cristoforo Garatonétól is, a kiváló grécistától. Garatone szentszéki nunciusként az 1440-es években többször járt Magyarországon, és Hunyadi hadjáratához csatlakozva, 1448-ban a rigómezei (Kosovo Polje) csatában esett el.⁵⁵

Pályája korai szakaszában Vitéz Liviusról, a hadvezéri beszédeiről, adhortációiról (is) híres történetírótól tanult a legtöbbet. Ismeretes, hogy a humanisták a pun háborúk történetét, melyeket analógnak találtak a törökök hódításaival, elsősorban Livius művéből ismerték. Ahogyan az olaszok azonosulni tudtak az ókori rómaiakkal, az új kultúra lehetővé tette, hogy a magyarok is identifikálódjanak a rómaiak nagyságával. Hunyadi előtt is ott lebeghetett a punokat legyőző Scipiók példája, amelyből erőt, bátorságot lehetett meríteni a török elleni harchoz. Tudjuk, hogy Vitéz János kedvelt olvasmánya volt Livius *Ab urbe conditája*, a művet a Hunyadi nevében írt levelekhez forrásként használta. Boronkai Iván mutatta ki, hogy az 1448. évi, V. Miklóshoz írt episztolájába szövegrészeket is beemelt a műből.⁵⁶ Vitéz könyvtárának egyik legértékesebb kódexe Livius műve volt, melyet 1449 körül Krakkóból, Jan Długosznak kértek tőle kölcsön.⁵⁷ A középkori kereszties háború ideológiájának találkozása Livius művének tartalmával és stílusával talán az első jele Magyarországon a humanizmus befogadásának. A római történetírónál keresve sem lehetett volna alkalmasabb segítséget találni a sajátos magyar problémák és a törökellenes tematika megfogalmazásához. Livius magyarországi kultuszát ismerve hihető, hogy a rigómezei csata előtt Hunyadi Livius szellemében fogant adhortációval buzdította a seregét. Az ütközetről, szemtanúk elbeszélésére hivatkozva, Enea Silvio Piccolomini levélben tájékoztatta V. Miklós pápát. A levélben közölt egy adhortációt, melyről azt állította a pápának, hogy Hunyadi mondta el katonáinak a csata előtt.⁵⁸

Vitéz Jánosnak, „a magyar humanizmus atyjának”, valamint V. László királynak, Piccolomini neveltjének köszönhetően a Magyar Királyság – más Alpokon túli országokhoz viszonyítva – igen korán, már az 1450-es évek elején uralkodói, állami szinten elkötelez-

⁵⁵ Bővebben lásd Klára PAJORIN, *Antiturcica negli anni quaranta del '400: L'epistola di Filelfo, di Poggio e di János Vitéz*, *Camoenae Hungaricae*, 3(2006), 23–24.

⁵⁶ BORONKAI, *Vitéz János és az ókori klasszikusok, i. m.*, 226–228.

⁵⁷ Vö. *Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Budapestini, 1880, 166–167.

⁵⁸ Vö. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, 2. Abt., *Briefe als Priester und als Bischof von Triest (1447–1450)*, Hrsg. Rudolf WOLKAN, Wien, Alfred Hölder, 1912 (*Fontes rerum Austriacarum*, 67), 75.

te magát a humanista kultúrának. Az ízig-vérig magyar humanisták sorának élén Janus Pannonius áll. A magyar humanizmus nyitányát jelenti, hogy a költő 1450-ben Ferrarában, ahol akkor már híres költőként ismerték, azonosult a humanista költő szereppel, és János nevét ókori római névre, a Ianus istenére cserélte fel.⁵⁹ Ugyanabban az évben három Padovában doktorált magyar ifjú, a már említett Nicolaus Barius és Hangácsi Albert, valamint Várdai István (Stephanus de Várda)⁶⁰ tért vissza Itáliából Magyarországra, és hamarosan magas hivatalt kaptak V. László mellett a Vitéz által vezetett kancelláriában. Mindhárman jeles humanista irodalmárok voltak. Barius és Hangácsi, mint láttuk, egy-egy törökellenes orációt szerzett, Várdai VIII. Károly francia király előtt 1457-ben V. László követeként mondott nagy tetszést kiváltó beszédet.⁶¹ Egy évvel hazaérkezésük után zárta le Vitéz János a leveleskönyvét. A kultúraváltásról Vitéz gondoskodott, elsősorban azzal, hogy szorgalmazta és támogatta tehetséges magyar ifjak itáliai iskoláztatását. Az 1450-es években Janus Pannonius mellett több magyar ifjú tanult Guarino iskolájában Ferrarában, akik jogi diplomával koronázva tanulmányaikat, Hunyadi Mátyás uralkodásától kezdve (1458) sorban érkeztek haza Magyarországra. Az állami és az egyházi vezetésben ők nyerték el a legmagasabb stallumokat. 1450–1451-től fogva tehát a humanista ideológia és kultúra elkezdett meghonosodni Magyarországon, és 1472-ig, a Mátyás elleni összeesküvésig, mely Vitéz és Janus halálát okozta, akadálytalanul folytatta hódító útját.

Klára Pajorin

HOLY WARS AND THE APPEARANCE OF HUMANISM IN HUNGARY

Tibor Klaniczay, in his study on the creation and meaning of the Matthias myth declares that Hungarian Humanism “unfolded in the spirit of anti-Turkish, anti-Hussite Christianity, intertwined with the latter. There was a close connection with policies of the Vatican and the Roman court that was slowly turning into a Humanistic centre.” This statement points to one of the most important driving forces behind Hungarian Humanism and seems even more valid when we examine history of the antecedents and emergence of Humanism in

⁵⁹ Vö. IANUS PANNONIUS, *Poëmata omnia*, I, ed. Samuel TELEKI, Alexander KOVÁSZNAI, Traiecti ad Rhenum, Wild, 1784, hasonmás kiadása: Bp., Balassi Kiadó, 2002, Ep. I, 130; IANUS PANNONIUS, *Opera quae manserunt omnia*, fasc. I, ed. Iulius MAYER, Ladislaus TÖRÖK, Bp., Balassi, 2006, ep. 169, p. 135. Az epigramma datálásáról lásd Klára PAJORIN, *La funzione e l'importanza dei nomi umanistici = Acta conventus neolatini Cantabrigiensis – Proceedings of the Eleventh International Congress of Neo-Latin Studies*, Cambridge, ed. Rhoda SCHNUR, Tempe AZ, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2003, 431–432.

⁶⁰ Róla bővebben lásd LUKSICS Pál, *Várdai István ferrarai diák levelei, 1448–1449*, Történelmi Szemle, 14(1929), 124–136; VERESS András, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai – Matricula et acta Hungarorum...*, Budapestini, Academia Scientiarum Hungarica, 1941, 156, 356–358, 423–424; ECKHARDT Sándor, *Várdai István beszéde a francia király előtt*, EPhK, 62(1938), 101–104; CSERNUS Sándor, *Magyarország mint a Kereszténység védőbástyája = La civiltà ungherese e il cristianesimo – A magyar művelődés és a kereszténység*, szerk. MONOK István, NYERGES Judit, JANKOVICS József, Bp.–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Rt., 1998, 580–596.

⁶¹ Róluk bővebben lásd Klára PAJORIN, *Enea Silvio Piccolomini ed i primi umanisti ungheresi = Rapporti e scambi tra Umanesimo italiano ed Umanesimo europeo*, a cura di Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI, Milano, Nuovi Orizzonti, 2001, 651–653.

Hungary. This study aims at pointing out that this new ideology and style could take root in Hungary so early because it provided an indispensable instrument against Hussite heresy and against the Turks in the early 15th century.

Most of the letters in the letter book of János Vitéz represent anti-Turkish policies of János Hunyadi. These letters are early examples of trans-Alpine anti-Turkish literature. Prior to this compilation two anti-Turkish exhortations arrived to Hungary. Francesco Filelfo wrote the first one on 5 November, 1444 (five days before the Varna Battle) for Vladislaus I who later died in the battle. In 1448, Poggio Bracciolini sent an epistle to Governor János Hunyadi similar in genre to that of Filelfo. These two exhortations and the letters of János Vitéz are older than the works of Biondo Flavio and Enea Silvio Piccolomini written around the fall of Constantinople in 1453. These works are generally considered the first instances of the genre of *turcica*. Due to János Vitéz (“the father of Hungarian Humanism”) and King Ladislaus V, a pupil of Piccolomini, the Hungarian Kingdom committed itself to Humanistic culture on state level in the 1450s, quite early compared to other trans-Alpine countries. Vitéz took care of the change in the culture mainly by encouraging and supporting Italian education of talented young Hungarians. They got the highest positions in the state and the church. Starting with 1450–1451, Humanistic ideology and culture began to take root in the country and developed undisturbed until 1472, the plot against Matthias, which led to the death of Vitéz and Janus Pannonius.